

УДК 821.162.1

Андрій Піскун

КОЗАЧЧИНА В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: КРИТИЧНА РЕЦЕПЦІЯ А. СЕРЕДНИЦЬКОГО

Анотація. У запропонованій статті констатовано особливу вагу, якої сьогодні набувають компаративні аспекти рецепції україніки в зарубіжному літературознавстві й, зокрема, в імагологічному просторі польсько-українських літературних взаємин та взаємовпливів. Зазначено важливу роль, яку відіграв у вивченні історії польсько-українських культурних відносин відомий літературознавець, письменник та перекладач Антін Середницький.

За результатами проведеного дослідження встановлено, що історичні події та ключові постаті доби козаччини у різновекторних аспектах їх імагологічної рецепції польським письменством перебували у колі постійної уваги А. Середницького. Їх систематизації та характеристиці вчений присвятив велику кількість наукових розвідок, з числа яких найбільш ґрунтовно і докладно тема козаччини з погляду її сприйняття польськими письменниками XVI – XX ст. розкривається у статті «Козаки у польській літературі». Автор статті простежує зміст та динаміку історичного перебігу критично різноспрямованих письменницьких імагологічних оцінок подій та політичних постатей доби козаччини, детально аналізує обставини та пафос літературно-критичної полеміки навколо роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем».

Ключові слова: польська література, літературна критика, імагологія, історія, тема козаччини.

Інформація про автора: Андрій Піскун, аспірант Інституту літератури НАН України.

Електронна пошта: antylapanews@gmail.com

Andrii Piskun

THE COSSACKS IN POLISH LITERATURE: CRITICAL RECEPTION OF A. SEREDNICKI

Abstract. The proposed article states the special importance that comparative aspects of the reception of Ukrainics in foreign literary studies and, in partic-

ular, in the imagological field of Polish-Ukrainian literary relations and mutual influences are gaining today. The author emphasizes the important role played by the well-known literary critic, writer and translator Antoni Serednicki in establishing and studying the history of Polish-Ukrainian cultural relations.

The purpose of the study is to analyze and summarize the literary and critical works of A. Serednicki, dedicated to the review of works by Polish writers of the sixteenth to twentieth centuries, in which the topic of the Cossacks was raised from various imagological perspectives. To achieve this goal, the following tasks are set: 1) to distinguish in the general corpus of literary and critical works by A. Serednicki the studies, the subject matter of which partially or fully relates to the imagological reception of the Ukrainian Cossacks by Polish literature; 2) to outline and characterize the course of literary critical evaluations of the main events and historical figures of the Cossack era traced in the works of A. Serednicki; 3) to analyze the imagological aspects of the controversy in Polish literary criticism around H. Sienkiewicz's novel «By Fire and Sword».

As a result of the study, it was found that historical events and key figures of the Cossack era in various aspects of their imagological reception by Polish literature were in the circle of constant attention of A. Serednicki. The scholar systematized and characterized them in a large number of scientific studies, among which the most thorough and detailed discussion of the Cossacks in terms of their perception by Polish writers of the sixteenth to twentieth centuries is revealed in the article «Cossacks in Polish Literature». The author of the article traces the content and dynamics of the historical course of critically diverse literary imagological assessments of events and political figures of the Cossack era, analyzes in detail the circumstances and pathos of the literary and critical controversy around H. Sienkiewicz's novel «By Fire and Sword».

Key words: Polish literature, literary criticism, imagology, history, Cossacks.

Information about author: Andrii Piskun, PhD student of the Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine

E-mail: antylapanews@gmail.com

Andrij Piskun

KOZACZYŻNA W LITERATURZE POLSKIEJ: KRYTYCZNA RECEPCJA A. SEREDNICKIEGO

Abstrakt. Proponowany artykuł wskazuje na szczególne znaczenie, jakie zyskują dziś porównawcze aspekty recepcji literatury ukraińskiej w literaturo-

znawstwie zagranicznym, a w szczególności w przestrzeni imagologicznej polsko-ukraińskich stosunków literackich i wzajemnych wpływów. Autor podkreśla ważną rolę znanego krytyka literackiego, pisarza i tłumacza Antoniego Serednickiego w badaniu historii polsko-ukraińskich relacji kulturowych.

W wyniku badań ustalono, że wydarzenia historyczne i kluczowe postacie epoki kozackiej w różnych aspektach ich imagologicznej recepcji przez literaturę polską znajdowały się w kręgu stałej uwagi A. Serednickiego. Ich systematyzacji i charakterystyce uczony poświęcił wiele opracowań naukowych, wśród których najbardziej wnikliwe i szczegółowe omówienie Kozaczyzny w aspekcie jej postrzegania przez polskich pisarzy XVI – XX w. znalazło się w artykule «Kozacy w literaturze polskiej». Autor artykułu śledzi treść i dynamikę historycznego przebiegu krytycznie zróżnicowanych literackich ocen imagologicznych wydarzeń i postaci politycznych epoki kozackiej, szczegółowo analizuje okoliczności i patos literackich i krytycznych kontrowersji wokół powieści Henryka Sienkiewicza «Ogniem i mieczem».

Słowa kluczowe: literatura polska, krytyka literacka, imagologia, historia, tematyka Kozaczyzny.

Nota o autorze: Andrij Piskun, doktorant Instytutu Literatury Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.

E-mail: antylapanews@gmail.com

Постановка проблеми. Серед актуальних напрямків сучасних літературознавчих досліджень особливої ваги набуває спектр питань, пов'язаних з вивченням імагологічних аспектів письменницьких рецепцій спільних, зокрема для географічно сусідніх і ментально близьких європейських націй подій та визначних постатей їхньої історії. Водночас, попри зростання загального інтересу до імагологічного ракурсу висвітлення питань культурних взаємостосунків історично споріднених національних етносів, на сьогоднішній день у зазначеній ділянці літературознавчих досліджень усе ще залишається чимало літературно-історичних та теоретичних прогалин. Майже не дослідженим усе ще є цілий спектр питань, пов'язаних із компаративними аспектами рецепції українки в зарубіжному літературознавстві й, зокрема, в імагологічному просторі польсько-українських літературних взаємин та взаємовпливів. З огляду на багатвікову спільну історію, тісні

взаємостосунки між польськими та українськими письменниками й літературознавцями, дотичну художню тематику, яка цікавила представників мистецьких та наукових кіл двох сусідніх слов'янських народів, вивчення тематичних стратегій та художніх напрямків імагологічних рецепцій українки нашими історико-географічними сусідами є на часі і мають, особливо тепер, надзвичайну актуальність. Польська українка упродовж уже понад двох століть відмічена іменами багатьох визначних, талановитих науковців, але чи не найбільшу увагу й щиру симпатію до українців, до спроби справжнього порозуміння й вивчення їхнього культурно-історичного та літературно-художнього спадку виявив у другій половині ХХ століття добре знаний як на польських, так й українських дослідницьких теренах літературознавець, письменник, перекладач, педагог і журналіст Антін Середницький.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу наукової діяльності А. Середницького у вітчизняному та польському літературознавстві присвячені енциклопедичні довідки та розвідки Б. Бялковозовича [4], Р. Радишевського [7], О. Колянчука [5], Б. Мельничука [6], Я. Середницького [8] та інших. Водночас, внесок ученого у розвиток польської наукової україністики й досі залишається недостатньо оціненим, систематизованим і повною мірою дослідженим. Саме це й зумовлює актуальність теми нашого дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Метою нашої розвідки є аналіз та узагальнення літературно-критичних праць А. Середницького, присвячених огляду творів польських письменників XVI – ХХ ст., в яких у тих або тих імагологічних ракурсах порушувалась тема козаччини. Для досягнення зазначеної мети ставимо такі **завдання**: 1) виокремити в загальному корпусі літературно-критичних праць А. Середницького розвідки, тематика яких частково або повною мірою стосується імагологічної рецепції польським письменством української козаччини; 2) окреслити та охарактеризувати простежений у працях А. Середницького перебіг письменницьких критичних оцінок основних подій та історичних постатей доби козаччини; 3) про-

аналізувати імагологічні аспекти полеміки в польській літературній критиці навколо роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем».

Виклад основного матеріалу. Темі українсько-польських історичних стосунків, пов'язаних із добою козаччини у її висвітленні польським письменством XVI – XX ст., А. Середницький присвятив чимало статей, з яких найбільш об'ємною та ґрунтовно-деталізованою є його праця «Козаки у польській літературі» (2008). «Включення Галицької Русі до складу Польської держави (1340 р.) та інших частин України після Люблінської унії, — відзначає на початку статті А. Середницький, — посилює процеси культурного впливу, посилює інтерес польських письменників до України та її культури» [9, с. 1].

Важливу роль у посиленні цих культурних процесів відіграла, на думку А. Середницького, й козацька тематика, витоки якої він простежує у польській літературі, починаючи з XVI ст. Чи не вперше її було порушено Б. Папроцьким, який в оді «Паноша» (1575) відзначив виключно важливу роль, що її відіграли українські козаки у боротьбі з турецькою навалою. Зокрема, за словами автора, саме козаки навчили поляків методам збройного спротиву туркам, за що заслуговують на вічну похвалу. Військову вправність козаків Б. Папроцький навіть порівнював з мужністю гомерівського Гектора. Козацькій тематиці присвячено й вірш Б. Папроцького «Виїзд Івана Підкови на Волощину».

З початку XVII ст. чимало уваги темі козаччини приділяв Бартоломей Зиморович, авторству якого належать поетичні твори «Життя козаків Лісовських», «Пам'ятка з турецької війни», прозовий нарис «Козаччина» та ін. Висловлюючи захоплення героїзмом та мужністю, які українське козацтво виявило у боротьбі з турками, Б. Зиморович, як і інші польські письменники XVII ст. (Йоахим Єрлич, Веспазіян Коховський) засуджує повстання Б. Хмельницького, а його самого називає зрадником, хоча одночасно й визнає його неабиякі організаторські здібності, завдячуючи яким український гетьман зумів підняти на повстання селянські маси. Віддає належне Б. Зиморович й природній кмітливості Б. Хмельницького, а також його вмінню перемагати «ляхів». Загалом по-

зитивно, зважаючи на героїчні здобутки українського козацтва під час війни з турками, оцінювали його на сторінках своїх творів й багато інших польських письменників XVI – XVII ст. — Мацей Стрийковський, Станіслав Гроховський, Вацлав Потоцький та ін.

Подібні оцінки українському козацькому руху, за спостереженнями А. Середницького, надавали й польські письменники наступної історичної доби. Так, один з представників просвітницької літератури, Станіслав Сташиць у творі «Перестороги для Польщі» (1790) вдався до критики магнатів за необґрунтоване відокремлення козаків від Польщі та оголошення їх ворогами Речі Посполитої. Належну шану героїчним подвигам українського козацтва віддавав Ігнацій Красицький у поемі «Хотинська війна» (1780). Схожі імагологічні мотиви спостережено А. Середницьким і в поетичних та прозових творах багатьох інших відомих представників польського Просвітництва — Анджея Кітовича, Францішека Князьніна, Тимона Заборовського, Юліана Урсіна Немцевича, Нікодіма Мусницького.

Особливо популярною, як відзначає вчений, українська козацька тематика стала в польській літературі у добу романтизму й насамперед у колі тих письменників, які співвідносили свою творчість з «українською школою» польського романтизму. Беззаперечно схвальні, а інколи, як визнає А. Середницький, навіть й надмірно ідеалізовані відгуки про українське козацтво містяться у прозі Яна Чинського, Міхала Чайковського, Антонія Юзефа Ролле, поезіях Богдана Залеського, Тимка Падури, Северина Гощинського, Антонія Станіславського, Юліуша Словацького та інших.

Поряд із численними схвальними оцінками тема козаччини і пов'язаного з нею гайдамацького руху у похмурому і непривабливому висвітленні постала у низці творів польських письменників другої половини XIX ст. — З. Фіша, А. Новосельського, А. Ролле, А. Вериги-Даровського, Ф. Равіти-Гавронського та інших.

Характеризуючи творчість польських письменників XIX ст, які не оминули своєю увагою тему козаччини, А. Середницький детально коментує «справжню літературну бурю», яку, за його слова-

ми, викликав у польській громадсько-літературній спільноті роман Генрика Сенкевича «Вогнем і мечем» (1883–1884). Характеристиці літературних оцінок з боку польських письменників та літературознавців роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» А. Середницький присвятив навіть окрему, більш ранню свою теоретичну розвідку — «Довкола протиріч Г. Сенкевича» (1966). У цій та пізніших статтях автор зазначає, що нищівній критиці інтерпретацію Г. Сенкевичем у його романі шляхетсько-козацьких стосунків піддавало чимало польських письменників XIX – XX ст., серед яких А. Середницький називає Б. Пруса, Е. Ожешко, О. Свентоховського, П. Хмельовського, В. Серошевського, З. Качковського, В. Налковського, Л. Кручковського, М. Домбровську та інших. Загалом звинувачення на адресу ідеології роману Г. Сенкевича стосувалися передусім надмірної ідеалізації польської шляхти на чолі з Яремою Вишневецьким, а також зображення у виключно чорних барвах українських ватажків повстання та замовчування його справжніх причин.

З. Качковський у статті «Про творчість Сенкевича» (1884) писав, що Україна в «Вогнем і мечем» показана однобоко, що козаків Сенкевич змальовує як манекенів, не бачить в них «духу», допускає історичні і географічні огріхи, перекручує українську мову, ідеалізує магната Вишневецького. Роман «Вогнем і мечем», на погляд автора, позбавлений «історичної думки» на тему польсько-українського конфлікту, щоб не вразити шляхти, хоч загалом — він «чудова картина», але одночасно й «криве закурявлене дзеркало історії» [2, с. 4].

Видатний польський літературознавець Александер Брюкнер у своїй праці «Історія польської культури», викладаючи, зокрема, історію козаччини, наголошував, що селяни, які зазнавали утисків, підтримували козаків, а поширені серед них гасла призвели до повстання проти польської шляхти. Він також підкреслював, що козацька старшина прийняла життя польської шляхти, а у своїх маєтках була не краща за «панів-ляхів».

Водночас, як констатує А. Середницький, у автора роману «Вогнем і мечем» було й чимало ідеологічних прихильників й навіть пал-

ких захисників, до яких у числі інших відносився й відомий історик літератури, літературний критик та політичний публіцист Станіслав Тарнавський. Надзвичайною популярністю роман Г. Сенкевича користувався також серед звичайної читацької аудиторії.

Дискусія про оцінку козацького повстання у «Вогнем і мечем» Сенкевича відновилася у міжвоєнний період. Професор Ольгерд Гурка надрукував низку есеїв під заголовком «Вогнем і мечем та історична реальність» (1934), у якій показав хибну позицію письменника. М. Домбровська у драмі «Геній сирота» (1939) критикувала змальованих Г. Сенкевичем польських магнатів, зокрема Вишневецьких, захищаючи українських селян і прославляючи козаків.

В. Серошевський у статті «Сенкевич, бандитизм і мрії соціаліста» (1922) запитував: «Чому (Сенкевич) мовчить, або дуже мало говорить про кривди українців. Чому боронить загарбницької війни на Україні? Історичної чесності ви не знайдете в творах Сенкевича». ...Улюблений, показаний як зразок державного мужа герой Сенкевича — це Ярема Вишневецький, який збунтованих українців наказував мордувати так, щоб почули, що вмирають» [3, с. 143].

Водночас, А. Середницький, загалом поділяючи літературно-критичні оцінки своїх попередників, намагається певною мірою й виправдати ідеологічні позиції Г. Сенкевича. «Варто ще раз глянути на свіжо прочитану книгу Сенкевича «Вогнем і мечем». — Зазначає А. Середницький. — Про українців не все в ній говориться негативно. Січ автор називає «зачарованою й таємничою землею». Згадує славу Конашевича-Сагайдачного, яку він здобув у битві під Хотином, змальовує вірних королеві полководців Зацвіліховського, Гродзіцького, Барабаша та воєводу Кисіля. Автор пише про кривди українського народу, який позбавлено свободи й віри. /.../ Хоч Сенкевич ідеалізує князя Вишневецького, проте не приховує, що він «ворог руського народу», перевертень і жорстока людина. Він топтав повстання без милосердя, а де тільки пройшли його війська, зникали села, хутори та містечка. /.../

Про Богуна Г. Сенкевич написав, що він був славним лицарем, мав «великопанські манери», був талановитим полководцем. Окрес-

люючи Б. Хмельницького письменник писав, що не було кращого від нього полководця в Польщі, та що він людина великого розуму й таланту. Він одночасно був левом, лисом і змієм, був досвідченим полководцем. Все це однак губиться в масі негативних оцінок» [1, с. 2].

До теми козаччини зверталось чимало й польських письменників другої половини ХХ ст., серед яких А. Середницький виділяє М. Русінека («Королівство гордості», 1958), Я. Зьолковського («Лицар золотої остроги, 1967), З. Спіральського («В молдавських боях», 1967), М. Садзевича («Крила і бунчуки», 1969), Я. Худзіковську («Дивне життя Садика Паші», 1971) та ін.

Дослідженню теми козаччини та її різновекторних імагологічних рецепцій у польській літературі ХІХ – ХХ ст. присвячено й чимало інших статей А. Середницького, як-от: «Олександр Гроза» (1965), «З сучасної польської козацької романтики» (1968), «Україніка в літературі народної Польщі» (1969), «Співець козацької долі» (1970), «Новий прояв зацікавлення козаччиною» (1971), «Україніка в польській літературі другої половини ХІХ ст.» (1972), «Люціян Семенський» (1976) та ін. «Як видно з наведених прикладів, — підводить загалом підсумки своїх багаторічних досліджень вчений, — козацька тематика цікавила польських письменників в останні століття. Часто вона представлялася в негативному світлі, але переважно в позитивному, іноді ідеалізованому. Так козацтво зайняло постійну позицію в історії польської літератури» [9, с. 6].

Історично спорідненою з козацькою є й тема відображення польською літературою славнозвісного в Україні гайдамацького руху. Його імагологічним віддзеркаленням А. Середницький присвятив окрему розвідку «Коліївщина в польській літературі» (1968), в якій проаналізував творчість польських письменників ХІХ – ХХ ст., що зверталися до відображення цих трагічних історичних подій: Я. Камінського, М. Сухоровського, О. Грози, С. Гощинського, Ю. Словацького, Л. Семенського, С. Яшовського, М. Грабовського, З. Фіша, С. Виспянського.

Згадує у своїй статті А. Середницький і українських та польських учених філологів та істориків, які зверталися у своїй твор-

чості до цієї теми: В. Щурата, Р. Кирчіва, Є. Рихлика, Г. Вервеса, Є. Кітовича, Я. Ліппомана, П. Младановича, В. Піотровського, С. Баронча, Ф. Равіти-Гавронського, М. Яньон та інших.

Висновки. У розвідці проаналізовано та узагальнено літературно-критичні праці, в яких А. Середницький звертається до огляду творів польських письменників XIX – XX ст., присвячених темі козаччини. Встановлено, що історичні події та ключові постаті доби козаччини у різновекторних аспектах їх імагологічної рецепції польським письменством перебували у колі постійної уваги літературного критика. Їхній систематизації та характеристиці вчений присвятив велику кількість наукових розвідок, з числа яких найбільш ґрунтовно і докладно тема козаччини з погляду її сприйняття польськими письменниками XIX – XX ст. розкривається у статті «Козаки у польській літературі». Автор статті простежує зміст та динаміку історичного перебігу критично різноспрямованих письменницьких імагологічних оцінок подій та політичних постатей доби козаччини, детально аналізує обставини та пафос літературно-критичної полеміки навколо роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем».

ЛІТЕРАТУРА

1. Антін Верба. Довкола протиріч Г. Сенкевича // *Наша культура*. 1966. № 6 (98). С. 2-3.
2. Антін Верба. Нова інформація про польську україніку XIX ст. // *Наша культура*. 1970. № 2 (142). С. 3-4.
3. А. В. Вацлав Серошевський // *Український календар*. Варшава. 1964. С. 142-144.
4. Бялокозович В. З історії української діаспори. Антін Середницький у колі польсько-українських культурних взаємин // *Література. Літературознавство. Життя. Збірник наукових праць і матеріалів. До 75-річчя від дня народження д-ра філологічних наук, професора Марка Веніаміновича Теплінського*. Івано-Франківськ 1999, С. 279-287.
5. Колянчук О. Сеньйор мистців пера // *Над Бугом і Нарвою*. 2011. №1. С. 32-38.
6. Мельничук Б. Середницький Антін (Антон) Тимофійович // *Тернопільський енциклопедичний словник: у 4 т. Т. 3*. Тернопіль, 2008. С. 250.

7. Радишевський Р. Письменство польсько-українського пограниччя у дослідженнях Антіна Середницького // *Діалог двох культур*. Sulejowek. 2022. №1. С. 89-100.

8. Середницький Я. Українознавча діяльність Антіна Середницького // *Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2013. Вип. 6. С. 193-198.

9. Serednicki A. Kozacy w literaturze polskiej // *Z przestworzy stosunków polsko-ukraińskich*. Warszawa, 2008. S. 16.

REFERENCES

1. Antin Verba. *Around the Contradictions of H. Sienkiewicz* [Dovkola protyrych H. Senkevycha] // *Our Culture*. 1966. № 6 (98). p. 2-3..

2. Antin Verba. *New Information About Polish Ukrainics of the XIX century* [Nova informatsiya pro pol'sku ukrajiniku XIX st.] // *Our Culture*. 1970. № 2 (142). P. 3-4.

3. A. V. *Wacław Sieroszewski* [Vatslav Sieroshevs'kyi] // *Ukrainian calendar* [Ukrayins'kyi kalendar]. Warsaw. 1964. P. 142-144.

4. Białokozowicz B. *From the history of the Ukrainian diaspora. Antin Serednytskyi in the circle of Polish-Ukrainian cultural relations* [Z istoriyi ukrajinys'koyi diaspory. Antin Serednyts'kyi u koli pol'sko-ukrajinys'kyh kul'turnyh vzayemyn] // *Literature. Literary studies. Life. Collection of scientific works and materials. To the 75th anniversary of the birthday of Doctor of Philological Sciences, Professor Marko Veniamynovych Teplinskyi*. Ivano-Frankivsk 1999, P. 279-287.

5. Kolyanchuk O. *Senior of Pen Artists* [Sen'yor mysttsiv pera] // *Above the Bug and Narva* [Nad Buhom i Narvoyu]. 2011. No. 1. P. 32-38.

6. Melnychuk B. *Serednicki Antin (Anton) Tymofiyovych* // *Ternopil encyclopedic dictionary: in 4 vols. Vol. 3. Ternopil, 2008. P. 250.*

7. Radyshevsky R. *Writing of the Polish-Ukrainian Frontier in the Studies of Antoni Serednicki* // *Dialogue of two Cultures*. Sulejowek. 2022. №1. P. 89-100.

8. Serednicki J. *Ukrainian Studies Activity of Antoni Serednicki* [Ukrayinoznavcha diyal'nist' Antina Serednyts'koho] // *Ukraine-Poland: historical heritage and social consciousness*. 2013. Issue 6. P. 193-198.

9. Serednicki A. Kozacy w literaturze polskiej // *Z przestworzy stosunków polsko-ukraińskich*. Warszawa, 2008. S. 16.